

شناخت کلیدواژه‌های اقتصادی بیانیه گام دوم و تطبیق آن با واژگان معادل قرآنی و حدیثی

عباس محمودی

هانی زعفرانی^۱

چکیده

بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی را می‌توان راه آینده نظام اسلامی دانست که از سوی مقام معظم رهبری صادر شد. یکی از محورهای مهم این بیانیه، مسائل اقتصادی است. بر اساس آموزه‌های دینی، اقتصاد سالم در دین‌مداری و تربیت انسان‌ها نقش داشته و بسیاری از نابه‌سامانی‌های اجتماعی را سامان می‌دهد. مقام معظم رهبری یکی از موضوعات محوری بیانیه را مسائل اقتصادی قرار دادند که لازم است در چهل ساله دوم انقلاب به صورت جدی به آن پرداخته شود. ترسیم الگوی اقتصاد اسلامی، نیازمند استخراج کلیدواژه‌های قرآنی و حدیثی آن است. از این رو، ابتدا کلیدواژه‌های اقتصادی بیانیه گام دوم، شناسایی، سپس واژگان معادل و همچنین ابواب مرتبط آن در آیات و روایات، استخراج گردیده است. کلیدواژه‌های امنیتی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی نیز در نوشتارهای جداگانه‌ای عرضه شده و یا خواهد شد. با این روش، همه واژگان کلیدی بیانیه، استخراج شده و با منابع اسلامی تطبیق می‌گردد تا راه را برای پژوهش‌های آینده هموار کند.

واژگان کلیدی

آیت الله خامنه‌ای، معادل‌یابی واژگان قرآنی و حدیثی، اقتصاد اسلامی، معارف قرآن و حدیث

درآمد

بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی به مناسبت چهلمین سالگرد پیروزی انقلاب اسلامی ایران در تاریخ ۲۲ بهمن ۱۳۹۷ از سوی مقام معظم رهبری صادر شد. این سند، از یک سو، گزارشی از گذشته

۱. دانش‌پژوه مرکز تخصصی علوم حدیث حوزه علمیه قم.

و حال کشور است و از سوی دیگر، چشم‌انداز و راه آینده را ترسیم می‌کند. این سند، راه‌کار اساسی دست‌یابی به حکومت اسلامی را بیان کرده است. یکی از موضوعات محوری این بیانیه، «اقتصاد» است. مقام معظم رهبری فرمودند:

اقتصاد یک نقطه‌ی کلیدی تعیین‌کننده است. اقتصاد قوی، نقطه قوت و عامل مهم سلطه‌ناپذیری و نفوذناپذیری کشور است و اقتصاد ضعیف، نقطه‌ی ضعف و زمینه‌ساز نفوذ و سلطه و دخالت دشمنان است.^۲

بر اساس آموزه‌های دینی، اقتصاد، نقش محوری در آرامش و ثبات جامعه دارد. برای طراحی و ارتقای الگوی اقتصاد اسلامی، نیاز به واژگانی است تا بر پایه آن، گزاره‌های اقتصادی قرآن و حدیث، کشف شود.

تاکنون درباره بیانیه گام دوم، نگاه‌های مختلفی منتشر شده که با عنوان «مقالات مرتبط با بیانیه گام دوم» در فضای اینترنت قابل جست‌وجوست. حتی چندین همایش علمی درباره این بیانیه برگزار شده است. این پژوهش تلاش کرده تا در کاری تطبیقی، ابتدا کلیدواژه‌های مرتبط با اقتصاد را از بیانیه گام دوم استخراج کند و سپس با معادل‌یابی آن در قرآن و حدیث، به فهرستی از واژگان امروزمین مرتبط با اقتصاد و واژگان کاربردی معادل آن در متون دینی دست یابد. آن‌گاه به عنوان نمونه، برخی از ابواب روایی مرتبط در منابع حدیثی معرفی می‌شود.

ویژگی این نگاه‌ها، افزون بر استخراج فهرست کلیدواژه‌های اقتصادی از بیانیه و متون اصیل دینی، «معادل‌یابی واژگان» است. این معادل‌یابی می‌تواند در کارهای مشابه تکرار شده و راه را برای فعالیت‌های مشترک میان کارشناسان علم اقتصاد و پژوهشگران علوم دینی هموارتر سازد. این مقاله، با روش کتابخانه‌ای و بهره‌گیری از نرم افزارهای جامع الاحادیث، جامع التفسیر و مکتبه اهل بیت علیهم‌السلام، تهیه شده است. در این مقاله کلیدواژه‌های مترادف موجود در بیانیه، کنار هم و ذیل یک عنوان آمده و عناوین بر اساس حروف الفبا تنظیم گردیده است. همچنین برای معادل‌یابی به ریشه یا کاربری‌های پرتکرار واژه در متون دینی توجه شده است.

۲. بیانیه گام دوم.

۱. مدیریت جهادی، جهاد سازندگی، بسیج سازندگی، عمل جهادی،

تلاش جهادی، اردوی جهادی

رهبر معظم انقلاب با استفاده از اصل عقلی «تَعْرِفُ الْأَشْيَاءُ بِأَصْدَادِهَا» یعنی «چیزها با مخالفشان شناخته می‌شوند.» کار جهادی را این‌گونه تعریف کرده‌اند:

کار جهادی، ضدّ تنبلی است، ضدّ بی‌تفاوتی است، ضدّ امروز را به

فردا انداختن است.^۳

یک راه‌کار نتیجه‌بخش برای کم کردن فشار اقتصادی به اقشار ضعیف و کم درآمد، مدیریت و عمل جهادی با برگزاری اردوهای جهادی است. فعالیت گروه‌های جهادی می‌تواند التیام‌بخش درد مردم فقیر بوده و به آبادانی کشور کمک کند. مقام معظم رهبری درباره زنده نگه‌داشتن روحیه جهادی، تشویق به گسترش اردوهای جهادی و تلاش و مدیریت جهادی سخنان بسیاری گفته‌اند. ایشان در دست‌نوشته‌ای به دو گروه جهادی فرمودند:

میل به خدمت به مردم و تحمّل سختی‌های آن، نقطه‌ای نورانی در باطن انسان است؛ آن را هر چه می‌توانید در جان خود گسترش دهید و نگذارید آفت‌های سودجویی، خودنمایی، تنبلی و ... آن را گِل اندود کند.^۴

ایشان در جای دیگری فرمودند:

ما جز با کار جهادی و کار انقلابی نخواهیم توانست این کشور را

پیشگامان برسانیم.^۵

در آموزه‌های دینی، گفتار و کردارهای متعدّدی از معصومان عَلَيْهِمُ السَّلَامُ در رابطه با کار جهادی منعکس شده است. رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، «طَبِيبُ دَوَارِ بَطْنِهِ»^۶ بودند؛ یعنی در اقدامی جهادی، خود، برای تبلیغ دین به سراغ مردم می‌رفتند و آنها را ارشاد و راهنمایی نموده و مشکلاتشان را حل می‌کردند. واژه‌ها و ابواب زیر می‌تواند سر نخ‌های خوبی درباره این موضوع، از منابع دینی ارائه دهد:

۳. دیدار با کشاورزان، ۱۳۸۴/۱۰/۱۴.

۴. دست‌نوشته به دو گروه جهادی، ۹۲/۵/۲۸.

۵. ۱۳۹۶/۲/۱۰.

۶. نهج البلاغه، خطبه ۱۰۸.

حوائج الفقراء	قضاء حاجة المؤمن	العمارة	فی سبیلِ الله	كليدواژه‌های قرآنی - حدیثی
المجاهدين باموالهم و انفسهم	امور المسلمين	حوائج النَّاس	مَنْ سَرَّ مُؤْمِنًا	
الهممة	بِالْهِمَمِ الْعَالِيَةِ	يَخْذُلُ أَخَاهُ	بِعُمْرَانَ الْمُدْنَ	
	المعاونة على البرِّ	التَّعَاوُن	عَوْنُ المؤمن	
الكافي: بَابُ قَضَاءِ حَاجَةِ الْمُؤْمِنِ ^٧				
تهذيب الاحكام: بَابُ الْمُرَابَطَةِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ ^٨				
ثواب الاعمال و عقاب الاعمال: ثَوَابُ التَّحَابِّ فِي اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ وَ عِمَارَةِ الْمَسَاجِدِ وَ الْإِسْتِغْفَارِ بِالْأَسْحَارِ ^٩				
معاني الاخبار: بَابُ مَعْنَى سَبِيلِ اللَّهِ ^{١٠}				
مناقب آل ابی طالب (علیهم السلام): فَصْلٌ فِي الْمُسَابَقَةِ بِالسَّخَاءِ وَ النَّفَقَةِ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ^{١١}				

٧. ج ٢، ص ١٩٢.

٨. ج ٦، ص ١٢٥.

٩. ص ١٧٧.

١٠. ص ١٦٧.

١١. ج ٢، ص ٧٠.

بحار الانوار: بابُ الرِّقِّ وَاللِّينِ وَكَفِّ الْأَذَى ' وَ الْمُعَاوَنَةِ عَلَى الْبِرِّ وَ التَّقْوَى ١٣'	
وسائل الشيعة: بابُ اسْتِحْبَابِ الْبِرِّ بِالْمُؤْمِنِ وَ التَّعَاوُنِ عَلَى الْبِرِّ ١٣'	

۲. اشتغال پایدار، بیکاری، کسب حلال

موضوع اشتغال از مهم‌ترین دغدغه‌های مقام معظم رهبری در بیانیه گام دوم است. چراکه شغل، محور زندگی اجتماعی بشر است و زیستن بدون آن ممکن نیست و در برابر، بیکاری، آسیب‌های زیادی به دنبال دارد. بر اساس روایات اهل بیت علیهم‌السلام، کسان سالم بیکار، مورد غضب خداوند قرار می‌گیرند. در روایتی از رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم نقل شده:

إِنَّ اللَّهَ يُبْغِضُ الصَّحِيحَ الْفَارِغَ، لَا فِي شُغْلِ الدُّنْيَا وَلَا فِي شُغْلِ الْآخِرَةِ. ١٤

خداوند شخص سالم بی‌کار که اشتغالی به امور دنیا و آخرت ندارد را مبعوض می‌دارد.

در حدیثی دیگر از امام کاظم علیه‌السلام چنین نقل شده است:

إِنَّ اللَّهَ جَلَّ وَعَزَّ يُبْغِضُ الْعَبْدَ النَّوَامَ الْفَارِغَ. ١٥

خداوند بلندمرتبه بنده خواب‌آلود بیکار را مبعوض می‌دارد.

معصومان علیهم‌السلام در دعاهای خود، توفیق پرهیز از تنبلی، سستی و بیکاری را از خدای متعال درخواست می‌کردند. در یکی از دعاها آمده:

وَأَمِّنْ عَلَيْنَا بِالنَّشَاطِ وَأَعِزَّنَا مِنَ الْفَشَلِ وَالْكَسَلِ وَالْعَجْزِ وَالْعِلَلِ وَالصَّرَرِ وَالصَّجَرِ وَالْمَلَلِ. ١٦.

خدایا نعمت سرزندگی و کوشایی را به ما ارزانی دار و از سستی، تنبلی، ناتوانی، بهانه‌آوری، زیان، دل‌مردگی و ملال، محفوظمان دار.

۱۲. ج ۷۲، ص ۵۰.
 ۱۳. ج ۱۶، ص ۳۷۷.
 ۱۴. شرح نهج البلاغه، ج ۱۷، ص ۱۴۶.
 ۱۵. الکافی، ج ۵، ص ۸۴.
 ۱۶. بحار الانوار، ج ۹۱، ص ۱۲۱.

در روایتی از رسول خدا ﷺ آمده که تنها راه بخشش برخی از گناهان، جدیت و تلاش در جهت معیشت است.^{۱۷} برخی از کلیدواژه‌ها و ابواب مرتبط با این موضوع عبارت است از:

المكاسب	المكسب	الكسب	البيع
الشغل	من اشتغل	الحرفة	العَمَل
لا حرفة له	ذی صناعة	التجارة	حاذقًا بعلم
طلب الرزق	طلب المعيشة	غرس شجرة	صاحب الدابة
راعى غنم	الفراغ	العبد الفارغ	كثرة الفراغ
مداومة النوم	كثرة النوم	البطالين	بطل بالنهار
بطالة	الساياء	التجربة	الكاذ
الشراء	السعى	الجهد	الاحمز
المسحاة ^{۱۸}	يتقن	الادوم	الهوينا
الكسل	لا تكسلوا	التواني ^{۱۹}	كله على الناس
المملول	التجار	المتجر	المعاملة
حالالا طيبا	الربح	طلب الحلال	كسب طيبا
طيب المكسب			
کلیدواژه‌های قرآنی - حدیثی			
ابواب حدیثی مرتبط			
الكافی: باب كراهية النوم و الفراغ ^{۲۰} و باب دخول الصوفية على ^۱ على ^۱ ابي عبد الله عليه السلام و احتجاجهم عليه فيما ينهون الناس			

شناسخت کلیدواژه‌های اقتصادی بپایه گام دوم و تطبیق آن با واژگان معادل قرآنی و حدیثی

۱۷. «إنَّ مِنَ الذُّنُوبِ ذُنُوبًا لَا يُكْفَرُهَا صَلَاةٌ وَلَا صَدَقَةٌ. قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ فَمَا يُكْفَرُهَا؟ قَالَ: أَهْمُومٌ فِي طَلَبِ الْمَعِيشَةِ» مستدرک الوسائل، ج ۱۳، ص ۱۳.
 ۱۸. بیل.
 ۱۹. سستی در کار.
 ۲۰. ج ۵، ص ۸۴.

عنه من طلب الرزق ^{۳۱} و باب كراهية الكسل ^{۳۲} و باب المكاسب الحرام ^{۳۳} و باب ربح المؤمن على أخيه المؤمن ^{۳۴}
النوادر: باب الكسب الحرام و الخلال التجارة و الإجارة ^{۳۵}
بحار الانوار: ألحث على طلب الخلال و معنى الخلال ^{۳۶}
من لا يحضره الفقيه: باب المعاش و المكاسب و الفوائد و الصناعات ^{۳۷}
وسائل الشيعة: باب أن جوائز الظالم و طعامه حلال و إن لم يكن له مكسب إلا من الولاية إلا أن يعلم حراماً بعينه و أنه يستحب الإجتنب و حكم و كيل الوقف المستجل له ^{۳۸} و باب استحباب ملازمة الداعي للصبر و طلب الخلال و طيب المكسب و صلة الرجم و العمل الصالح ^{۳۹}
جامع احاديث الشيعة: باب استحباب اتخاذا الحرفة و العمل باليد و الأكل و الإنفاق من كنها ^{۴۰} و باب ما ورد في أن الكلا على العيال من الخلال كالمجاهد في سبيل الله و أن من ضيع من يعول فهو أثم ^{۴۱}
حكمت نامه پیامبر اعظم ﷺ: باب ذم البطالة ^{۴۲} و باب خطر البطالة ^{۴۳}
حكمت نامه جوان: محاسبه البطالين ^{۴۴}

شرویش گاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

۲۱. ج ۵، ص ۶۵.
۲۲. ج ۵، ص ۱۸۵.
۲۳. ج ۵، ص ۱۲۴.
۲۴. ج ۳، ص ۶۹.
۲۵. ص ۱۶۱.
۲۶. ج ۱۰۰، ص ۱.
۲۷. ج ۳، ص ۱۵۶.
۲۸. ج ۱۷، ص ۲۱۷.
۲۹. ج ۷، ص ۸۴.
۳۰. ج ۲۲، ص ۲۸۶.
۳۱. ج ۲۲، ص ۸۴.
۳۲. ج ۸، ص ۵۲۸.
۳۳. ج ۸، ص ۵۲۸.
۳۴. ص ۲۰۶.

۳. اقتصاد مقاومتی

اقتصاد پویا و فعال، بازوی مهمی برای دین‌داری مردم بوده^{۳۵} و ناداری، ریشه بسیاری از آسیب‌های اجتماعی است.

مقام معظم رهبری سال‌های دهه اخیر را با عناوین اقتصادی نام‌گذاری کردند. رویکرد اقتصادی ایران تحت عنوان «اقتصاد مقاومتی» غالباً در برابر اقتصاد تحت سیطره غرب دیده می‌شود. از سوی دیگر، رهبر معظم انقلاب اسلامی، اقتصاد مقاومتی را معنا و مفهومی از کارآفرینی معرفی کردند و نیاز اساسی کشور را کارآفرینی شمردند؛ زیرا «فشار اقتصادی دشمنان» و «آمادگی کشور برای جهش»، پیگیری این روش را ضروری می‌سازد. بنابراین باید گفت که اقتصاد مقاومتی یعنی شناسایی حوزه‌های فشار و تلاش برای بی‌اثر کردن و کنترل آنها. برای دست‌یابی به مباحث اقتصادی اسلام و پژوهش در موضوع اقتصاد مقاومتی می‌توان کلیدواژه‌ها و ابواب زیر را در منابع روایی پیگیری کرد:

الصَّنَاعَات	الصُّنَاع	المعاش	المعیشة	کلیدواژه‌های قرآنی - حدیثی
السَّرْف	الانفاق	الصدقة	الفقر	
الربا	القناعة	النَّعمة	المال	
الارزاق	المداومة	المعاملة	الاحسان	
فَشَدُّوا عَقْدَ الْمَآزِرِ	عمل یده	فی الخبز	المحترف	
	مَرَمَّةٍ لِمَعَاشِ	يَحْلِبُ عَنزَ أَهْلِهِ	شعب ابی طالب	

شناسخت کلیدواژه‌های اقتصادی بیاپیه گام دوم و تطبیق آن با واژگان معادل قرآنی و حدیثی

۳۵. «قال رسولُ الله ﷺ: «اللَّهُمَّ بَارِكْ لَنَا فِي الْحَبِزِ وَلَا تُفَرِّقْ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُ فَلَوْلَا الْحَبِزُ مَا صُمْنَا وَلَا صَلَّيْنَا وَلَا أَدَبْنَا قَرَائِصَ رَبَّنَا عَزَّوَجَلَّ.» خدایا نان ما را برکت ده، بین ما و نان ما (اقتصاد ما) جدایی نینداز زیرا اگر نان نبود روزه نمی‌گرفتیم، نماز نمی‌خواندیم، واجبات خدا را ادا نمی‌کردیم. (الکافی، ج ۶، ص ۲۸۷)

الكافی: كِتَابُ الْمَعِيشَةِ ^{۳۶} وَ بَابُ إِصْلَاحِ الْمَالِ وَ تَقْدِيرِ الْمَعِيشَةِ ^{۳۷} وَ بَابُ الرِّزْقِ مِنْ حَيْثُ لَا يُحْتَسَبُ ^{۳۸} وَ بَابُ مَنْ كَدَّ عَلَى عِيَالِهِ ^{۳۹} وَ بَابُ آدَابِ التَّجَارَةِ ^{۴۰}	ابواب حدیثی مرتبط
من لا يحضره الفقيه: بابُ الْمَعَايِشِ وَ الْمَكَايِبِ وَ الْفَوَائِدِ وَ الصَّنَاعَاتِ ^{۴۱}	
بحار الانوار: الْمُبَاكِرَةُ فِي طَلْبِ الرِّزْقِ ^{۴۲}	

۴. امکانات عمومی، بیت المال، توزیع عادلانه

دقت‌های معصومان علیهم السلام نسبت به بیت المال، معروف است. امیر مؤمنان علیه السلام که حاکمیت همه ممالک اسلامی را در اختیار داشتند، به کارگزاران خود این گونه سفارش می‌کنند:

ادِقُوا اَقْلَامَكُمْ وَ قَارِبُوا بَيْنَ سَطُورِكُمْ وَ احْذِفُوا عَنِّي فُضُولَكُمْ
وَ اقْصِدُوا قَصْدَ الْمَعَانِي وَ اَيَاكُمْ وَ الْاِكْثَارَ فَاِنَّ اَمْوَالَ الْمُسْلِمِينَ
لَا تَحْتَمِلُ الْاِضْرَارَ.^{۴۳}

قلم‌های خود را ریز بتراشید و فاصله سطرها را کمتر کنید و جملات اضافی را در نامه‌هایی که به من می‌نویسید، حذف کنید و اصل مطلب را با عبارت مختصر بنویسید و از قلم‌فرسایی بپرهیزید؛ زیرا اموال مسلمانان تاب ضرر را ندارد.

۳۶. ج ۵، ص ۶۵.
۳۷. ج ۵، ص ۸۷.
۳۸. ج ۵، ص ۸۳.
۳۹. ج ۵، ص ۸۸.
۴۰. ج ۵، ص ۱۵۰.
۴۱. ج ۳، ص ۱۵۶.
۴۲. ج ۱۰۰، ص ۴۱.
۴۳. الخصال، ج ۱، ص ۳۱۰.

ایشان در دوران کوتاه حکومت خود به گونه‌ای در توزیع بیت المال و مدیریت اقتصادی عمل کردند که در روزهای نزدیک به شهادت خویش فرمودند:

مَا أَصْبَحَ بِالْكَوْفَةِ أَحَدٌ إِلَّا نَاعِمًا إِنَّ أَدْنَاهُمْ مَنْزِلَةٌ لَيَأْكُلُ الْبُرِّ وَ
يَجْلِسُ فِي الظِّلِّ وَ يَشْرَبُ مِنْ مَاءِ الْفُرَاتِ. ٤٤

هیچ کس در کوفه نیست که زندگی او سامانی نیافته باشد، پایین‌ترین افراد نان گندم می‌خورند و خانه دارند و از بهترین آب آشامیدنی استفاده می‌کنند.

پیگیری کلیدواژه‌ها و ابواب زیر برای پژوهش دینی در موضوع بیت المال ضروری است:

بیت المال	اموال المسلمین	حساب الناس	حساب الله
مال الله	الغنائم	الانفال	الغنائم
الخَرَج	الخراج	الصدقات	الارزاق
الایتام	الارامل	حقوق المطالبین	رد المظالم
العدل	الجور	الغلول	خیانة الأمة
یکنس	التسوية	القسمة	لأنصفتن
مثل خطهم	ذوی العیال	ذی حق	

٤٤. مناقب آل ابی طالب علیهم السلام، ج ٢، ص ٩٩.

<p>الكافي: بابُ الفَيءِ وَ الْاَنْفَالِ وَ تَفْسِيرِ الْخُمْسِ وَ حُدُودِهِ وَ مَا يَجِبُ فِيهِ^{٤٥} وَ بابُ قِسْمَةِ الْغَنِيْمَةِ^{٤٦}</p>	
<p>الغارات: سيرته في المال^{٤٧}</p>	
<p>تحف العقول: خطبته عليه السلام عند ما أنكر عليه قومٌ تسويته بين الناس في الفئ^{٤٨}</p>	
<p>نهج البلاغة: وَ مِنْ كَلَامٍ لَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي مَا رَدَّهُ عَلَى الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَطَائِعِ عُثْمَانَ^{٤٩} وَ مِنْ كَلَامٍ لَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَمَّا عَوْتَبَ عَلَى التَّسْوِيَةِ فِي الْعَطَاءِ^{٥٠} وَ مِنْ كَلَامٍ لَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ كَلَّمَ بِهِ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ زَمْعَةَ وَ هُوَ^{٥١} مِنْ شِيعَتِهِ وَ ذَلِكَ أَنَّهُ قَدِيمٌ عَلَيْهِ فِي خِلَافَتِهِ يَطْلُبُ مِنْهُ مَالًا وَ مِنْ كِتَابٍ لَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَى 'مَصْقَلَةَ بْنِ هُبَيْرَةَ الشَّيْبَانِيِّ وَ هُوَ عَامِلُهُ عَلَى 'أَرْدَشِيرِ خُرَّزَةَ^{٥٢} وَ مِنْ كِتَابٍ لَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَى 'أَشْعَثَ بْنِ قَيْسٍ عَامِلِ 'أَذْرَبِيْجَانَ^{٥٣} وَ مِنْ كِتَابٍ لَهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَى 'زِيَادِ بْنِ أَبِيهِ وَ هُوَ خَلِيفَةُ عَامِلِهِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ عَلَى الْبَصْرَةِ وَ عَبْدِ اللَّهِ عَامِلُ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَوْمَئِذٍ عَلَيْهَا وَ عَلَى 'كُورِ الْأَهْوَاذِ وَ فَارَسَ وَ كِرْمَانَ وَ غَيْرِهَا^{٥٤}</p>	<p>ابواب حدیثی مرتبط</p>
<p>الجمال و النصرة: فصل في استئثار عثمان ببيت المال^{٥٥}</p>	
<p>وسائل الشيعة: باب وجوب إجبار الوالي الناس على الحج و زيارة الرسول صلى الله عليه وآله و الإقامة بالخرميين كفاية و وجوب الإنفاق عليهم من بيت المال إن لم يكن لهم مال^{٥٦}</p>	

٤٥. ج ١، ص ٥٣٨.
 ٤٦. ج ٥، ص ٤٣.
 ٤٧. ج ١، ص ٣٤.
 ٤٨. ص ١٨٣.
 ٤٩. خطبه ٢١.
 ٥٠. خطبه ١٢٦.
 ٥١. خطبه ٣٣٢.
 ٥٢. نامه ٤٣.
 ٥٣. نامه ٥.

<p>وسائل الشیعة: بابٌ أَنْ نَفَقَةَ النَّصْرَانِي إِذَا كَبُرَ وَ عَجَزَ عَنْ الْكَسْبِ مِنْ بَيْتِ الْمَالِ^{٥٧} و بابٌ أَنْ مَنْ أُسِرَ بَعْدَ جِرَاحَةٍ مُثْقَلَةٍ وَجَبَ افْتِدَاؤُهُ مِنْ بَيْتِ الْمَالِ وَ إِلَّا فَمِنْ مَالِهِ وَ عَدَمِ جَوَازِ الْإِسْتِسْلَامِ لِلْأَسْرِ بِغَيْرِ جِرَاحَةٍ^{٥٨} و بابٌ اسْتِحَابِ الرِّقِّ بِالْأَسِيرِ وَ إِطْعَامِهِ وَ سَقِيهِ وَ إِنْ كَانَ كَافِرًا يُرَادُ قَتْلُهُ مِنَ الْعَدُوِّ وَ أَنَّ إِطْعَامَهُ عَلَى مَنْ أُسِرَهُ وَ يُطْعَمُ مَنْ فِي السِّجْنِ مِنْ بَيْتِ الْمَالِ^{٥٩} و بابٌ التَّسْوِيَةِ بَيْنَ النَّاسِ فِي قِسْمَةِ بَيْتِ الْمَالِ وَ الْغَنِيمَةِ^{٦٠} و بابٌ أَنْ أَرَشَ خَطَا الْقَاضِي فِي دَمٍ أَوْ قَطَعَ عَلَى بَيْتِ الْمَالِ^{٦١}</p>	
<p>مستدرک الوسائل: بابٌ التَّسْوِيَةِ بَيْنَ النَّاسِ فِي قِسْمَةِ بَيْتِ الْمَالِ وَ الْغَنِيمَةِ^{٦٢}</p>	

٥. انحصار

اسلام با انحصار امکانات برای عده‌ای خاص مخالف است. یکی از گروه‌هایی که مورد لعن رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله قرار گرفته، انحصارطلب در امکانات عمومی است.^{٦٣} رسول خدا بهره‌مندی از نعمت‌های خدادادی را حق همه مردم قرار داده و فرمودند:

النَّاسُ شُرَكَاءُ فِي ثَلَاثٍ، النَّارِ وَ الْمَاءِ وَ الْكَلَالِ.^{٦٤}

مردم در بهره‌مندی از آب، مراتع و رویدنی و منابع سوخت و سوختنی

شریکند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
 رتال جامع علوم انسانی

٥٤. نامه ٢٠.

٥٥. ص ١٨٣.

٥٦. ج ١١، ص ٢٣.

٥٧. ج ١٥، ص ٦٦.

٥٨. ج ١٥، ص ٨٦.

٥٩. ج ١٥، ص ٩١.

٦٠. ج ١٥، ص ١٠٥.

٦١. ج ٢٧، ص ٢٢٦.

٦٢. ج ١١، ص ٩٠.

٦٣. «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ: حَمْسَةٌ لَعْنَتُهُمْ وَ كُلُّ نَبِيٍّ مُجَابٍ: أَلْزَائِدُ فِي كِتَابِ اللَّهِ وَ النَّارِ كُ لِيُسْتَنَّى وَ الْمُكْذِبُ بِقَدْرِ

اللَّهِ وَ الْمُسْتَحِلُّ مِنْ عِتْرَتِي مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَ الْمُسْتَأْثِرُ بِالْفِيءِ وَ الْمُسْتَحِلُّ لَهُ.» (الكافي، ج ٢، ص ٢٩٣)

٦٤. لسان العرب، ج ١٠، ص ٤٤٩؛ مستدرک الوسائل، ج ١٧، ص ١١٤.

آن حضرت، حق بهره‌گیری از اراضی «حمی»^{۶۵} را لغو نموده و فرمودند:

لَا حِمِّيَ إِلَّا لِلَّهِ وَ لِرَسُولِهِ^{۶۶}

اراضی حمی برای خدای متعال و رسولش است.

امیر مؤمنان علیه‌السلام نیز خطاب به مالک اشتر فرمودند:

بپرهیز از ویژه‌سازی (انحصارطلبی) در چیزهایی که همه مردم در

آن برابرند.^{۶۷}

برای پژوهش دینی در این موضوع، جست‌وجوی کلیدواژه‌ها و ابواب زیر ضروری است:

خَصَّ بِهِ نَفْسَهُ	الاستثنار	الاحتكار	جمع المال	کلیدواژه‌های قرآنی - حدیثی
بالمساواة	حمی ^۱	التآخي	الجَنَف	
التبعض	الطبقة السفلى	صنوف الناس	بين الاحمر و الاسود	
		الانصاف	المماتله	
الجمال و النصرة: فَصَلُ فِي اسْتِثْنَارِ عُثْمَانَ بَيْتِ الْمَالِ ^{۶۸}				ابواب حدیثی مرتبط
شرح نهج البلاغة: و مِنْ كَلَامِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي اسْتِثْنَارِ مَنْ مَلَكَ عَلَى الرَّعِيَّةِ بِالْمَالِ وَ الْعِزَّ وَ الْجَاهِ ^{۶۹}				

۶۵. «حمی» در لغت به معنای قرق کردن و به خود اختصاص دادن قطعاتی از زمین و چراگاه و جلوگیری از دیگران برای استفاده و بهره‌برداری از آن است که از جمله امتیازات اشراف و رؤسای قبایل جاهلی بود.

۶۶. بحار الانوار، ج ۳۱، ص ۲۲۹.

۶۷. نهج البلاغة، نامه ۵۳.

۶۸. ص ۱۸۳.

۶۹. ج ۱۸، ص ۳۸۱.

<p>وسائل الشیعة: بابُ عَدَمِ جَوَازِ جَمْعِ المَالِ وَ تَرَكَ الانْفَاقِ مِنْهُ^{۷۰} و بابُ تَحْرِیمِ التَّسْلِیمِ عَلَی الفَقِیرِ المُسْلِمِ بِخِلَافِ السَّلَامِ عَلَی الغَنَیِّ بَلْ تَجِبُ المُسَاوَاةُ^{۷۱} و بابُ جَوَازِ تَفْضِیلِ بَعْضِ الأولَادِ وَ النِّسَاءِ عَلَی 'بَعْضِ فِی العَطِیَّةِ خُصُوصًا مَعَ المَزَیَّةِ وَ كَرَاهَةِ ذَٰلِكَ مَعَ عَدَمِهَا^{۷۲} و بابُ جَوَازِ تَفْضِیلِ بَعْضِ الأولَادِ عَلَی 'بَعْضِ ذُكُورًا وَ إِنَاثًا عَلَی 'كَرَاهِیَّةِ مَعَ عَدَمِ المَزَیَّةِ^{۷۳} و بابُ وَجُوبِ المُسَاوَاةِ بَیْنَ الزَّوْجَاتِ فِی القِسمِ دُونَ المَوَدَّةِ وَ أَنَّهُ یَجُوزُ لِمَنْ تَزَوَّجَ أُمَّتَهُ وَ جَعَلَ مَهْرَهَا عِتْقَهَا أَنْ یَشْتَرِطَ عَلَیْهَا تَرَكَ القِسمِ لَهَا^{۷۴}</p>	
<p>منهاج البراعة فی شرح نهج البلاغة: وَصَّیْتُهُ عَلَیْهِ السَّلَامُ بِالمُساوَاةِ وَ تَرَكَ التَّبَعِیضِ^{۷۵}</p>	

۶. پیشرفت، پیشرفته

مقام معظم رهبری در بیانیه گام دوم، نسبت به پیشرفت اقتصادی فرمودند:

دهه دوم چشم‌انداز، باید زمان تمرکز بر بهره‌برداری از دستاوردهای گذشته و نیز ظرفیتهای استفاده نشده باشد و پیشرفت کشور از جمله در بخش تولید و اقتصاد ملی ارتقاء یابد.

اسلام دین پویایی و پیشرفت است. قرآن کریم بندگان را به پویایی، آبادانی و پیشرفت تشویق کرده و می‌فرماید:

هُوَ أَنشَاكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَ اسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا. ^{۷۶}

او شما را از زمین آفرید و شما را به آبادانی آن واداشت.

۷۰. ج ۲۱، ص ۵۶۰.
 ۷۱. ج ۱۲، ص ۶۴.
 ۷۲. ج ۱۹، ص ۲۴۴.
 ۷۳. ج ۲۱، ص ۴۸۶.
 ۷۴. ج ۲۱، ص ۳۴۵.
 ۷۵. ج ۲۰، ص ۲۲۶.
 ۷۶. هود، ۶۱.

امیر مؤمنان علیه السلام بدترین سرزمین‌ها را شهرهای بدون امنیت، آبادانی و پیشرفت معرفی کرده‌اند.^{۷۷} ایشان تلاش برای آبادانی و پیشرفت شهرها را به مالک سفارش کرده و دریافت مالیات بدون عمران بلاد را مایه خرابی و هلاکت مملکت شمرده‌اند.^{۷۸} امام جواد علیه السلام نیز فرمودند:

کسی که راه پیشرفت را از تو پنهان کند، با تو دشمنی کرده

است.^{۷۹}

با کلیدواژه‌ها و ابواب زیر، می‌توان مطالعه در این موضوع را سامان داد:

التَّقَدُّمُ الاقتصادي	عِمَارَةٌ الْأَرْضِ	عِمَارَةٌ بِلَادِهَا	الْخِصْبُ ^{۸۰}	کلیدواژه‌های قرآنی - حدیثی
النُّجْحُ ^{۸۱}	الْفِشْلُ	الرِّشْدُ	الرِّشَادُ	
التَّأَهُبُ وَ الاستعداد	بِالهِمَمِ العالية	درجات الهِمَمِ	العزم	
جِدُّوا فِي الطَّلَبِ	فَقَرَّعَهُ لِلْمَهْمِ	عَزِيمَةٌ وَ وَلِيمَةٌ	المشاوره	
النَّظْمُ	لِكُلِّ يَوْمٍ عمله	إِسْتَوَى يَوْمَاهُ		
توسعه اقتصادی بر پایه قرآن و حدیث: أَهْمِيَّةُ التَّقَدُّمِ الاقتصادي ^{۸۲} وَ بَرَكَاتُ التَّقَدُّمِ الاقتصادي ^{۸۳} وَ دَوْرُ الْعِلْمِ فِي				ابواب حدیثی مرتبط

۷۷. «شَرُّ الْبِلَادِ بَلَدٌ لَا أَمْنَ فِيهِ وَلَا خِصْبَ» عيون الحكم و المواعظ، ص ۲۹۴.

۷۸. «مَنْ طَلَبَ الْحِرَاجَ بِغَيْرِ عِمَارَةٍ، أَحْرَبَ الْبِلَادَ وَأَهْلَكَ الْعِبَادَ» نهج البلاغه، نامه ۵۳.

۷۹. «قَدْ عَادَاكَ مَنْ سَرَّ عَنَّاكَ الرُّشْدَ اتِّبَاعًا لِمَا تَهْوَاهُ» (نزهة الناظر، ص ۱۳۵)

۸۰. آبادانی.

۸۱. موفقیت.

۸۲. ج ۱، ص ۳۶.

۸۳. ج ۱، ص ۶۸.

التَّقَدُّمُ الْاِقْتِصَادِيَّ ^{٨٤} وَ دَوْرُ الْجَهْلِ فِي التَّخَلُّفِ الْاِقْتِصَادِيَّ ^{٨٥} وَ عِمَارَةُ الْأَرْضِ وَ الْاِسْتِمْتَاعُ بِمَوَاهِبِهَا ^{٨٦}	
--	--

٧. تحریم، صادرات و واردات

مقام معظم رهبری درباره تحریم‌های آمریکا می‌فرماید:

آمریکایی‌ها امید دارند فشار حداکثری که همان انواع تحریم است، اثر بگذارد از این‌رو این ابزار را به عنوان یک سیاست قطعی رژیم ایالات متحده، هم بر رقبای داخلی خودش، هم برای اروپایی‌ها و هم برای مقابله با ایران فقط به کار می‌برد.^{٨٧}

بر اساس آموزه‌های دینی، مسلمانان می‌توانند برای مقابله با دشمن و در راستای نیل به مقاصد مشروع، از ابزار تحریم استفاده کنند. قرآن کریم، خطاب یوسف عَلَيْهِ السَّلَامُ به برادرانش را اینگونه گزارش می‌کند:

فَإِنْ لَمْ تَأْتُونِي بِهِ فَلَا كَيْلَ لَكُمْ عِنْدِي وَ لَا تَقْرَبُونِ.^{٨٨}

اگر آن برادر را نزد من نیاورید، نه کیل و غله‌ای نزد من خواهید داشت و نه اصلاً به من نزدیک شوید.

با پیگیری واژگان و ابواب زیر می‌توان مطالعات دینی درباره این موضوع را گسترش داد:

المنع	مَنَعَ مُؤْمِنًا	الحصر	صَدَّ
شعب ابی طالب	الاستقلال	مَتَجَرَّهٌ فِي بِلَادِهِ	المعاملة مع الكفار
السبيل على المؤمنين	البيع الغررى	السُّلْطَةُ	

کلیدواژه‌های قرآنی - حدیثی

٨٤ ج ١، ص ١٦٤.

٨٥ ج ١، ص ١٦٨.

٨٦ ج ١، ص ٤٨.

٨٧ بیانات در ابتدای درس خارج فقه، ٩٨/٦/١٦.

٨٨ یوسف، ٦٠.

الكافی: بابُ بَيْعِ السَّلَاحِ مِنْهُمْ ^{۸۹} و بَابُ مَنْ مَنَعَ مُؤْمِنًا شَيْئًا مِنْ عِنْدِهِ أَوْ مِنْ عِنْدِ غَيْرِهِ ^{۹۰}	ابواب حدیثی مرتبط
دعائم الاسلام: ذِكْرُ الصَّدِّ وَ الْإِحْصَارِ ^{۹۱}	

۸. راه‌سازی، حمل و نقل، زیرساخت

مقام معظم رهبری در بیانیه گام دوم فرمودند:

در رژیم طاغوت، مردم بیشتر شهرها به‌ویژه مناطق دوردست و روستاها در آخر فهرست و غالباً محروم از نیازهای اولیه زیرساختی و خدمت‌رسانی بودند. جمهوری اسلامی در شمار موفق‌ترین حاکمیت‌های جهان در جابه‌جایی خدمت و ثروت از مرکز به همه‌جای کشور و از مناطق مرفه‌نشین شهرها به مناطق پایین‌دست آن بوده است. آمار بزرگ‌راه‌سازی و خانه‌سازی و ایجاد مراکز صنعتی و اصلاح امور کشاورزی و رساندن برق و آب و مراکز درمانی و واحدهای دانشگاهی و سد و نیروگاه و امثال آن به دورترین مناطق کشور، حقیقتاً افتخار آفرین است.^{۹۲}

برای مطالعه نگاه دین نسبت به موضوع راه‌سازی، حمل و نقل و زیرساخت، می‌توان کلیدواژه‌ها و ابواب زیر را بررسی کرد:

التَّجَرُّ	سَبَّلٌ	السَّبِيلُ	الطَّرِيقُ	کلیدواژه‌های قرآنی - حدیثی
العمود	الركوب	المشي	السَّرب	
الْبِغَالُ وَ الْحُمْرُ الْأَهْلِيَّةُ	حَمُولَةٌ لِلنَّاسِ	السَّفَرُ	الدَّابَّةُ	
لِحَاجَةِ النَّاسِ إِلَى ظُهُورِهَا				

۸۹. ج ۵، ص ۱۱۲.

۹۰. ج ۲، ص ۳۶۷.

۹۱. ج ۱، ص ۳۳۴.

۹۲. بیانیه گام دوم.

<p>من لا يحضره الفقيه: بابُ آدابِ المُسافرِ^{٩٣} و بابُ المَشْيِ فِي السَّفَرِ^{٩٤} و بابُ دُعَاءِ الضَّالِّ عَنِ الطَّرِيقِ^{٩٥} و بابُ القَوْلِ عِنْدَ نُزُولِ المَنْزِلِ^{٩٦} و بابُ القَوْلِ عِنْدَ دُخُولِ مَدِينَةٍ أَوْ قَرْيَةٍ^{٩٧} و بابُ حَقِّ الذَّائِبَةِ عَلَى صَاحِبِهَا^{٩٨} و بابُ ما يَجِبُ عَلَى المُسافرِ فِي الطَّرِيقِ مِنْ حُسْنِ الصَّحَابَةِ وَ كَظْمِ الغَيْظِ وَ حُسْنِ الخُلُقِ وَ كَفِّ الأَذَى^{٩٩} وَ الوَرَعِ^{٩٩}</p>	
<p>ثواب الاعمال و عقاب الاعمال: ثوابُ التَّسْمِيَةِ عِنْدَ الرُّكُوبِ^{١٠٠}</p>	
<p>علل الشرائع: بابُ العِلَّةِ الَّتِي مِنْ أَجْلِهَا نَهَى رَسولُ اللَّهِ ﷺ يَوْمَ خَيْبَرٍ عَنِ أَكْلِ لُحُومِ حُمُرِ الأَهْلِيَّةِ وَ عِلَّةِ تَحْرِيمِ البِغَالِ^{١٠١}</p>	<p>ابواب حدیثی مرتبط</p>
<p>مكارم الاخلاق: الفَصْلُ السَّادِسُ فِي آدابِ المَشْيِ وَ كَرَاهِيَةِ الوَحْدَةِ فِي السَّفَرِ وَ ادْعِيَةِ مُتَفَرِّقَةٍ^{١٠٢}</p>	
<p>وسائل الشَّيْعَةِ: بابُ تَحْرِيمِ بَيْعِ الطَّرِيقِ وَ تَمْلُكِهِ إِلاَّ أَنْ يَكُونَ مِلْكًا لِلْبَائِعِ خَاصَّةً^{١٠٣} و بابُ حُكْمِ المُشْتَرَكاتِ وَ حَدِّ الطَّرِيقِ وَ عَدَمِ جَوَازِ بَيْعِهِ وَ تَمْلُكِهِ^{١٠٤} و بابُ أَنَّ كُلَّ مَنْ وَضَعَ عَلَى الطَّرِيقِ شَيْئًا يُضِرُّ بِهِ ضَمَنَ ما يُتْلَفُ بِسَبَبِهِ وَ مَحَلِّ مَشْيِ الرَّاكِبِ وَ الماشِي^{١٠٥} و بابُ اشتراطِ وُجُوبِ الحَجِّ بِوُجُودِ الاستِطاعَةِ مِنَ الزَّادِ وَ الرَّاكِبَةِ مَعَ الحَاجَةِ إِلَيْهَا وَ تَخْلِيَةِ السَّرْبِ</p>	

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

٩٣. ج ٢، ص ٢٩٦.
 ٩٤. ج ٢، ص ٢٩٥.
 ٩٥. ج ٢، ص ٢٩٨.
 ٩٦. ج ٢، ص ٢٩٨.
 ٩٧. ج ٢، ص ٢٩٨.
 ٩٨. ج ٢، ص ٢٨٦.
 ٩٩. ج ٢، ص ٢٧٤.
 ١٠٠. ص ١٩١.
 ١٠١. ج ٢، ص ٥٦٣.
 ١٠٢. ص ٢٥٧.
 ١٠٣. ج ١٧، ص ٣٧٨.
 ١٠٤. ج ١٨، ص ٤٥٥.
 ١٠٥. ج ٢٩، ص ٢٤٣.

وَ الْقُدْرَةَ عَلَى الْمَسِيرِ وَ مَا يُتَوَقَّفُ عَلَيْهِ وَ وَجُوبِ شِرَاءِ مَا يُحْتَاجُ
إِلَيْهِ مِنْ أَسْبَابِ السَّفَرِ ١٠٦

۹. رزق، مال، ثروت

«رزق» در لغت به معنای عطا و بخشش مستمر است^{۱۰۷} و در اصطلاح به هر چیزی که مایه دوام دوام مخلوقات زنده باشد، گفته می‌شود. رزق، بخششی است از ناحیه خدای متعال به بندگانش، بدون این که استحقاق آن را داشته باشند.^{۱۰۸} مقام معظم رهبری اعتقاد به «رزق من حیث لا یُحْتَسَب» را سفارش کرده و اعتقاد دارند که در اداره امور کشور، افزون بر محاسبات مادی باید امور معنوی نیز مد نظر قرار گیرد. ایشان در دیدار فرماندهان و کارکنان نیروی هوایی ارتش فرمودند:

«لا یَحْتَسِب» را همیشه در محاسباتان به طور اجمال در نظر داشته باشید. درست است که محاسبات عقلانی و مادی، تأثیر گذارند، در این شکی نیست و لازمند. هیچ آموزشی از آموزش‌های اسلام به ما نمی‌گوید که محاسبات عقلانی نکنید، محاسبات فکری و مادی انجام ندهید؛ نه، حتماً باید محاسبه کرد؛ اما یک جایی هم باز بگذارید برای محاسباتی فراتر از مسائل مادی، فراتر از آنچه به عقل انسان می‌رسد؛ این، رزق «لا یَحْتَسِب» است. این همان چیزی است که محاسبه نشده است و به ما می‌رسد. این در همه محاسبات ما وجود دارد؛ در همه کارهای جبهه مؤمن، این را باید رعایت کرد و در نظر داشت و انتظارش را داشت. در دعا می‌خوانیم: «یا مَنْ إِذَا تَضَیَّقَتِ الْأُمُورُ فَتَحَ لَهَا بَابًا لَمْ تَذْهَبْ إِلَيْهِ إِلَّا وَهَامٌ».^{۱۰۹} وقتی کارها گره می‌خورد، وقتی به حسب ظاهر، بن بست به وجود می‌آید، گاهی خدای متعال از یک گوشه این بن بست، یک راهی باز می‌کند که «لَمْ تَذْهَبْ إِلَيْهِ إِلَّا وَهَامٌ» هرگز وهم بشر و اندیشه انسانی به آن نرسیده بود؛ چنین چیزی وجود دارد. یک نمونه‌اش جنگ تحمیلی است.^{۱۱۰}

در آموزه‌های دینی از مال به عنوان عامل مقاومت یاد شده است.^{۱۱۱} از دیدگاه اسلام، اگر ثروت، در راه درست مصرف شود، می‌تواند انسان را به آخرت برساند؛ چنان که در روایتی از امام صادق علیه السلام آمده:

نَعْمَ الْعَوْنُ عَلَى الْآخِرَةِ، الدُّنْيَا.^{۱۱۲}

۱۰۶. ج ۱۱، ص ۳۳.

۱۰۷. ن. کذ مفردات فی غریب القرآن، ماده «رزق».

۱۰۸. ن. کذ تفسیر المیزان، ج ۳، ص ۱۴۷.

۱۰۹. قصص الانبیاء علیهم السلام، ص ۳۶۵.

۱۱۰. دیدار فرماندهان و کارکنان نیروی هوایی ارتش، ۱۳۹۵/۱۱/۱۹.

۱۱۱. «وَ لَا تُؤْتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالَكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا...» مالئان که خدای متعال آن را به عنوان عامل قیام برای شما قرار داده به دست سفیهان ندهید. (النساء، ۷۷).

۱۱۲. الکافی، ج ۵، ص ۷۲.

همچنین مال می‌تواند ابزاری نیکو در مسیر تقوای الهی باشد. در روایتی از رسول خدا ﷺ آمده:

نِعْمَ الْعَوْنُ عَلَىٰ تَقْوَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، الْمَالُ. ۱۱۳

برای پژوهش در این موضوع، پیگیری کلیدواژه‌ها و ابواب زیر شایسته است:

السُّوق	كَسَبَ طَيِّبًا	الْأَمْوَالُ	المال	کلیدواژه‌های قرآنی - حدیثی
الحَيَاةُ الدُّنْيَا	طَلَبُ الْحَلَالِ	طَلَبُ الدُّنْيَا	التَّاجِرُ الْأَمِينُ	
أَرْزَاقُ الْحُمَقِيِّ	انزل الله	الرِّزْقُ	مَقَالِيدُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ	
الغنى	الْقَنِيَةِ	الثَّرْوَةُ	بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ	
انفع المال	أَفْضَلُ الْأَمْوَالِ	خَيْرُ الْأَمْوَالِ	خَيْرُ الْمَالِ	
ثروة الدنيا	كثرة المال	حب المال	ازكى المال	
حَبُّ الْخَيْرِ				
الكافي: بَابُ الْحِثِّ عَلَى الطَّلَبِ وَ التَّعَرُّضِ لِلرِّزْقِ ۱۱۴ وَ بَابُ الدُّعَاءِ لِلرِّزْقِ ۱۱۵ وَ بَابُ الصَّلَاةِ فِي طَلَبِ الرِّزْقِ ۱۱۶ وَ بَابُ مَا يَجِبُ مِنَ الْإِقْتِدَاءِ بِالْأَيِّمَةِ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِي التَّعَرُّضِ لِلرِّزْقِ ۱۱۷ وَ بَابُ الرِّزْقِ مِنْ حَيْثُ لَا يُحْتَسَبُ ۱۱۸ وَ بَابُ أَنْ التَّرْوِيحَ يَزِيدُ فِي الرِّزْقِ ۱۱۹ وَ بَابُ أَنْ الضَّيْفَ يَأْتِي يَأْتِي رِزْقُهُ مَعَهُ ۱۲۰				ابواب حدیثی مرتبط
غرر الحكم و درر الكلم: الْفَصْلُ الرَّابِعُ فِي الْمَالِ ۱۲۱				

۱۰. ظرفیت داخلی، مردمی‌سازی، صنعت، مراکز صنعتی

مقام معظم رهبری، یکی از مهم‌ترین عیوب اقتصاد کشور را نگاه به خارج در برابر توجه به توان و ظرفیت داخلی دانسته‌اند. ۱۲۲ برای مطالعه دینی درباره این موضوع می‌توان از کلیدواژه‌ها و ابواب زیر بهره برد:

۱۱۳. الفردوس، ج ۴، ص ۲۵۶؛ احیاء علوم الدین، ج ۴، ص ۱۵۲.
 ۱۱۴. ج ۵، ص ۷۷.
 ۱۱۵. ج ۲، ص ۵۰.
 ۱۱۶. ج ۳، ص ۴۷۳.
 ۱۱۷. ج ۵، ص ۷۳.
 ۱۱۸. ج ۵، ص ۸۳.
 ۱۱۹. ج ۵، ص ۳۳۰.
 ۱۲۰. ج ۶، ص ۲۸۴.
 ۱۲۱. ص ۳۶۷.
 ۱۲۲. ن. که بیانیه گام دوم.

الصناعة	الصناعات	الاستقلال	الكرامة				
الغزة	الادخار	القدرة	الخزائن				
خبيا الارض	المعادن	يتعلم العباد	استعداد الناس				
ابواب حديثي مرتبط							
				الكافي: باب كراهية اجارة الرجل نفسه ^{١٣٣} و باب آداب التجارة ^{١٣٤} و باب الصناعات ^{١٣٥}			
				من لا يحضره الفقيه: باب المعاش و المكاسب و الفوائد و الصناعات ^{١٣٦}			
				الجعفریات: باب فضل الغنى ^{١٣٧}			
				تصنيف غرر الحكم و درر الكلم: الفصل الخامس: مدخ الغنى ^{١٣٨}			
بحار الانوار: الباب الرابع: جوامع المكاسب المحرمة و المحللة من صنوف الصناعات ^{١٣٩}							
جامع احاديث الشيعة: باب استحباب اتخاذ الحرفة و العمل باليد و الأكل و الانفاق من كدها ^{١٣٠}							

١.١ فقر، كمبود، ركود، خسارت

جامعه فقير همواره نیازمند دیگران خواهد بود. ابزاری که امروزه مستکبران از آن در راه بهره‌وری از کشورهای ضعیف استفاده می‌کنند فقر و ناداری است. نیاز یک کشور باعث وابستگی آن خواهد شد. مقام معظم رهبری می‌فرماید:

فقر و غنا در مادیات و معنویات بشر، اثر می‌گذارد. اقتصاد البته هدف جامعه اسلامی نیست، اما وسیله‌ای است که بدون آن نمی‌توان به هدف‌ها رسید. تأکید بر تقویت اقتصاد مستقل کشور که مبتنی بر تولید انبوه و باکیفیت و توزیع عدالت‌محور و مصرف به‌اندازه و بی‌اسراف و مناسبات مدیریتی خردمندانه است و در سال‌های اخیر از

- ١٣٣. ج ٥، ص ٩٠.
- ١٣٤. ج ٥، ص ١٥٠.
- ١٣٥. ج ٥، ص ١١٣.
- ١٣٦. ج ٣، ص ١٥٦.
- ١٣٧. ص ١٥٥.
- ١٣٨. ص ٣٦٩.
- ١٣٩. ج ١٠٠، ص ٤٨.
- ١٣٠. ج ٢٢، ص ٢٨٦.

سوی این‌جانب بارها تکرار و بر آن تأکید شده، به‌خاطر همین تأثیر شگرفی است که اقتصاد می‌تواند بر زندگی امروز و فردای جامعه بگذارد.^{۱۳۱}

معصومان علیهم‌السلام در دعاهای خود همواره کفایت و بی‌نیازی از خلق را درخواست می‌کردند. در دعایی از امام باقر علیه‌السلام آمده:

اللَّهُمَّ اَعِنِّي عَلَى الدُّنْيَا بِالْغِنَى ' و عَلَى الْآخِرَةِ بِالتَّقْوَى ' .^{۱۳۲}

در دعای دیگری از امیر مؤمنان علیه‌السلام نقل شده:

اللَّهُمَّ صُنْ وَجْهِي بِالْيَسَارِ وَ لَا تَبْدُلْ جَاهِي بِالْإِقْتَارِ
فَاسْتَرْزِقْ طَالِبِي رِزْقِكَ وَ اسْتَعْطِفْ شِرَارَ خَلْقِكَ وَ اَبْتَلِي بِحَمْدِي
مَنْ اَعْطَانِي وَ اُفْتِنَنَّ بِدَمِّ مَنْ مَنَعَنِي وَ اَنْتَ مِنْ وَّرَاءِ ذَلِكَ كُلِّهِ وَلِي
الْاِعْطَاءِ وَ الْمَنْعِ اِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ .^{۱۳۳}

خدایا ابرویم را با بی‌نیازی نگهدار و با تنگ‌دستی شخصیت مرا لکه‌دار مفرما که از روزی خواران تو روزی خواهم و از بدکاران، عفو و بخشش طلبم! مرا در ستودن آن کس که به من عطایی فرمود موفق فرما و در نكوهش آن کس که از من دریغ داشت آزمایش فرما، در صورتی که در پشت پرده، اختیار هر بخشش و دریغی در دست تو است و تو بر همه چیز توانایی.

جست‌وجو و مطالعه کلیدواژه‌ها و ابواب زیر برای پژوهش در این موضوع، شایسته است:

۱۳۱. ن. ک: بیابیه گام دوم انقلاب.
۱۳۲. البیان و التبیین، ج ۳، ص ۲۷۱؛ نثر الدر، ص ۳۴۵.
۱۳۳. نهج البلاغة، خطبه ۲۲۵.

المسكنة	الفقرا	الفقير	الفقر	کلیدواژه‌های قرآنی - حدیثی
مَنْ أَبْطَأَ	المُؤِل	المحتاج	المسكين	
الافتقار	الفاقة	التكدي	المسألة	
القلة	التبؤس	النقصان	النقص	
الخسارة	الضجر	الجوع	الاحتكار	
المغلوب	العجز	التفريط	التسويق	
		التوانى	الجِرمان	
المحاسن: بابُ الإقتصادِ فى الأكلِ و مقدارِهِ ^{۱۳۴}				ابواب حدیثی مرتبط
تهذيب الاحكام: بابُ مُستحقِّ الزكاةِ للفقيرِ و المسكِّنَةِ مِن جُملةِ الأصنافِ ^{۱۳۵}				
ثواب الاعمال و عقاب الاعمال: ثوابُ كِتْمانِ الفَقْرِ ^{۱۳۶}				

۱۲. کشاورزی

مقام معظم رهبری، حاصل‌خیزی زمین با محصولات متنوع کشاورزی و باغی را یکی از توانمندی‌های کشور دانسته‌اند.^{۱۳۷} در آموزه‌های دینی از کشاورزی به عنوان یکی از منابع اقتصادی یاد شده است؛ منبعی که از یک سو می‌تواند نیازهای غذایی و دارویی کشور را تأمین کرده و از سوی دیگر، کافران را به خشم می‌آورد؛ چراکه جلو وابستگی مسلمانان به ارزاق عمومی را می‌گیرد. قرآن کریم می‌فرماید:

كَزَّرِعٍ أَخْرَجَ شَطَاةً فَازَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَىٰ عَلَىٰ سَوِيهِ
يُعِجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ.^{۱۳۸}

همانند زراعتی که جوانه‌های خود را خارج ساخته، سپس به تقویت آن پرداخته تا محکم شده و برپای خود ایستاده و به قدری رشد و نمو کرده که کشاورزان را به شگفتی وا می‌دارد. این مثل برای آن است که کافران را به خشم آورد.

۱۳۴. ج ۲، ص ۴۳۹.

۱۳۵. ج ۴، ص ۵۰.

۱۳۶. ص ۱۵۳.

۱۳۷. ن. کتبیانیه گام دوم.

۱۳۸. الفتح، ۲۹.

اهل بيت عليهم السلام همواره مردم را به کشاورزی تشویق کرده‌اند. امام صادق عليه السلام فرمودند:

الزَّارِعُونَ كُنُوزُ الْأَنْامِ، يَزْرَعُونَ طَيِّبًا آخَرَ جَهَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ وَهُمْ

يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَحْسَنُ النَّاسِ مَقَامًا وَ أَقْرَبَهُمْ مَنَزَلَةً، يُدْعَوْنَ

السُّبَّارِكِينَ. ۱۳۹

کشاورزان، گنجینه‌های مردم‌اند. چیز پاکیزه‌ای می‌کارند که خداوند، آن را رویانده است. آنان در روز قیامت، جایگاهی بهتر از همه دارند، منزلتشان از همه به خدا نزدیک‌تر است و آنان را «مبارک» می‌خوانند.

برای مطالعه بیشتر درباره این موضوع می‌توان کلیدواژه‌ها و ابواب زیر را پیگیری کرد:

الزَّارِع	الزَّرَاع	الزُّرُوع	الزَّرْع	کلیدواژه‌های قرآنی - حدیثی
النبات	الحرث	الفلاّحون	الفلاحة	
الاشجار	الشجر	المُعْتَلِفَة	البئر	
الكَأَّ	الجذاذ	التُّراب	الغرس	
خَفَرَ النَّهْرَ	العقار	الشرب	القنى	
السُّبُل	القَصِيل	الحنطة	الشعير	
الثمار	القناة	الجرب	الحشيش	
الخصاد				

<p>الكافی: باب ما يُقالُ عندَ الزَّرعِ وَ العَرسِ^{١٤٠} و بابُ بیعِ الزَّرعِ الأخضرِ وَ القَصیلِ وَ أشباهِهِ^{١٤١} و بابُ مَنْ زَرَعَ فی غَیْرِ أرضِهِ أَوْ عَرسِ^{١٤٢} و بابُ حَزَرَ الزَّرعِ^{١٤٣} و بابُ ضَمَانِ ما یُفسِدُ البَهایمُ مِنَ الحَرثِ وَ الزَّرعِ^{١٤٤}</p>	<p>ابواب حدیثی مرتبط</p>
<p>من لا یحضره الفقیه: بابُ بیعِ الكَلِّ وَ الزَّرعِ وَ الأشجارِ وَ الأرضینِ وَ القُنی وَ الشَّربِ وَ العَقارِ^{١٤٥}</p>	
<p>وسائل الشَّیعة: بابُ استِحبابِ صَبِّ الماءِ فی أُصولِ الشَّجَرِ عندَ العَرسِ قَبْلَ التُّرابِ^{١٤٦} و بابُ استِحبابِ الصَّدَقَةِ مِنَ الزَّرعِ الزَّرعِ وَ الثَّمارِ یومَ الحَصادِ وَ الجِذائِ^{١٤٧} و بابُ استِحبابِ الزَّرعِ^{١٤٨} و بابُ جَوازِ المُشارَکَةِ فی الزَّرعِ بَأنْ یَشترى مِنَ البَدْرِ وَ لَو بَعَدَ زَرعِهِ^{١٤٩}</p>	

١٣. مسکن و خانه‌سازی

قرآن کریم، خانه را مایه آرامش انسان معرفی کرده است:

وَ اللهُ جَعَلَ لَکُم مِّنْ بُیوتِکُمْ سَکَنًا.^{١٥٠}

مقام معظم رهبری در بیانیه گام دوم یکی از اقدامات جمهوری اسلامی را در جهت ایجاد عدالت، خانه‌سازی دانستند. ایشان می‌فرماید:

آمار بزرگ راه‌سازی و خانه‌سازی و ... حقیقتاً افتخارآفرین است.

در منابع روایی شیعه، ابواب متعددی به موضوع خانه‌سازی اختصاص یافته است. همچنین کلیدواژه‌های فراوانی برای این موضوع یافت می‌شود که برخی از آنها در ادامه می‌آید:

- ١٤٠. ج ٥، ص ٢٦٢.
- ١٤١. ج ٥، ص ٢٧٤.
- ١٤٢. ج ٥، ص ٢٩٦.
- ١٤٣. ج ٥، ص ٢٨٧.
- ١٤٤. ج ٥، ص ٣٠١.
- ١٤٥. ج ٣، ص ٢٣٤.
- ١٤٦. ج ١٩، ص ٣٢.
- ١٤٧. ج ٩، ص ١٩٥.
- ١٤٨. ج ٩، ص ٣٢.
- ١٤٩. ج ١٩، ص ٤٨.
- ١٥٠. النحل، ٨٠.

البناء	الامارة	البيوت	البيت	كليدواژه‌های قرآنی - حدیثی
العقار	القصر	الدَّار	المسكن	
المنزل		مَنْ بَنَى بُنْيَانًا	أَجْرٌ	
الكافي: بَابُ الْقَوْلِ إِذَا خَرَجَ الرَّجُلُ مِنْ بَيْتِهِ ^{١٥١} وَ بَابُ سَعَةِ الْمَنْزِلِ ^{١٥٢}				ابواب حدیثی مرتبط
مكارم الاخلاق: أَلْفَصْلُ التَّاسِعُ فِي الْمَسْكَنِ وَ مَا يَجُوزُ مِنْهُ وَ مَا لَا يَجُوزُ وَ مَا يَتَعَلَّقُ بِهِ ^{١٥٣} وَ فِيمَا يَتَعَلَّقُ بِالْمَسْكَنِ ^{١٥٤}				
وسائل الشيعة: بَابُ أَنَّهُ يُسْتَحَبُّ لِمَنْ بَنَى مَسْكَنًا أَنْ يَصْنَعَ وَلِيمَةً وَ يَذْبَحَ كَبِشًا سَمِينًا وَ يُطْعِمَ لَحْمَهُ الْمَسَاكِينَ وَ يَدْعُو بِالْمَأْثُورِ ^{١٥٥} وَ بَابُ أَنَّهُ لَا يَجُوزُ أَنْ يُوجِرَ الرَّحَى ' وَ الْمَسْكَنِ وَ الْآجِيرَ بِأَكْثَرِ مِنَ الْأَجْرَةِ إِذَا لَمْ يُحْدِثْ حَدَثًا أَوْ يَغْرُمُ غَرَامَةً أَوْ يَكُونَ بِغَيْرِ الْجِنْسِ ^{١٥٦} وَ بَابُ أَنْ مَنْ اسْتَأْجَرَ مَسْكَنًا أَوْ أَرْضًا أَوْ سَفِينَةً وَ سَكَنَ الْبَعْضَ أَوْ انْتَفَعَ بِهِ جَازَ أَنْ يُوجِرَ الْبَاقِيَ بِأَكْثَرِ مَالِ الْإِجَارَةِ أَوْ بِجَمِيعِهِ لَا بِأَكْثَرِ مِنْهُ إِلَّا إِذَا أَحْدَثَ فِيهِ شَيْئًا ^{١٥٧} وَ بَابُ أَنْ السُّكْنَى ' تَابِعَةٌ لِشَرْطِ الْمَالِكِ إِذَا وَقَّتْهَا بِحَيَاتِهِ أَوْ حَيَاةِ السَّاكِنِ أَوْ مَعَ عَقِبِهِ أَوْ مُدَّةً مُعَيَّنَةً كَانَتْ لَا زِمَةً فَإِذَا انْقَضَتِ الْمُدَّةُ رَجَعَ الْمَسْكَنُ إِلَى الْمَالِكِ ^{١٥٨} وَ بَابُ وَجُوبِ نَفَقَةِ الزَّوْجَةِ الدَّائِمَةِ بِقَدْرِ كِفَايَتِهَا مِنَ الْمَطْعُومِ وَ الْمَلْبُوسِ وَ الْمَسْكَنِ فَإِنْ لَمْ يَفْعَلْ تَعَيَّنَ عَلَيْهِ الطَّلَاقُ ^{١٥٩}				
جامع احاديث الشيعة: بَابُ أَنَّ الْمَدْيُونَ لَا يُلْزَمُ عَلَى ' بَيْعِ مَا لَا بُدَّ لَهُ مِنْهُ مِنْ مَسْكَنِ وَ خَادِمٍ وَ غَيْرِهِ وَ يُلْزَمُ عَلَى ' بَيْعِ مَا يَزِيدُ عَنْ كِفَايَتِهِ ^{١٦٠}				

١٥١. ج ٤، ص ٢٨٣.

١٥٢. ج ٦، ص ٥٢٥.

١٥٣. ص ١٢٥.

١٥٤. ص ١٢٨.

١٥٥. ج ٥، ص ٣٤١.

١٥٦. ج ١٩، ص ١٢٤.

۱۴. مصرف، هزینه، اسراف، ساده‌زیستی

«مصرف» در لغت به معنای هزینه‌شدن و به کاررفتن بوده و «صرفه‌جویی» در معنای به‌اندازه خرج کردن و پس‌انداز کردن آمده است.^{۱۶۱} مدیریت هزینه‌ها و مصرف به‌اندازه، یکی از اصول اقتصاد پویا و فعال است. مقام معظم رهبری در بیانیه گام دوم می‌فرماید:

مهم‌ترین عیوب، ... عدم ثبات سیاست‌های اجرایی اقتصاد و عدم رعایت اولویّت‌ها و وجود هزینه‌های زائد و حتی مسرفانه در بخش‌هایی از دستگاه‌های حکومتی است.

در آموزه‌های دینی، اصول و مبانی مصرف و مدیریت هزینه‌ها بیان شده است. اسلام، پرهیز از اسراف را بر هر فرد و اجتماعی ضروری می‌داند. در روایتی از امام رضا علیه السلام آمده:

إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يُبْغِضُ الْقَيْلَ وَالْقَالَ وَإِضَاعَةَ الْمَالِ وَكَثْرَةَ
السُّأْلِ.^{۱۶۲}

خدای متعال بگومگو و تباه کردن و هدر دادن دارایی و زیاد درخواست کردن را دشمن می‌دارد.

برخی از روایات، از پس‌انداز با زبان ستایش، یاد کرده‌اند؛ چنان‌که در روایتی از پیامبر صلی الله علیه و آله داشتن هزینه‌های جاری سال موجب آرامش شمرده شده است.^{۱۶۳} در روایتی دیگر از امام رضا علیه السلام نقل شده:

إِنَّ الْإِنْسَانَ إِذَا ادَّخَلَ طَعَامَ سَنَّتِهِ خَفَّ ظَهْرُهُ وَاسْتَرَاحَ وَكَانَ
أَبُو جَعْفَرٍ وَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليهما السلام لَا يَشْتَرِيَانِ عَقْدَةً حَتَّىٰ يَجْرَزَا إِطْعَامَ
سَنَّتِهِمَا.

هرگاه انسان به قدر خوراک سالش را فراهم آورد، سبک‌بار و آسوده‌خاطر می‌شود. امامان باقر و صادق علیهما السلام مادامی که به قدر خوراک سالشان را تدارک

نمی‌کردند، ملکی نمی‌خریدند.^{۱۶۴}

برخی از کلیدواژه‌ها و ابواب مرتبط با این موضوع عبارتند از:

۱۵۷. ج ۱۹، ص ۱۲۹.

۱۵۸. ج ۱۹، ص ۲۱۸.

۱۵۹. ج ۲۱، ص ۵۰۹.

۱۶۰. ج ۲۳، ص ۷۴۶.

۱۶۱. فرهنگ معین، ص ۱۴۸۸.

۱۶۲. الکافی، ج ۵، ص ۳۰۱.

۱۶۳. «قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله: إِنْ النَّفْسَ إِذَا أَحْرَزَتْ قُوَّتَهَا اسْتَقْرَّت.» (الکافی، ج ۵، ص ۸۹)

۱۶۴. الکافی، ج ۵، ص ۸۹.

التَّذْبِير	الافراط	الاسراف	اخراج المال	کلیدواژه‌های قرآنی - حدیثی
حُسْنُ التَّقْدِيرِ فِي المَعِيشَةِ	تقدير المعيشة	المقدار	التَّوَسُّعَةُ عَلَى الاهل	
يسير من معاش	الرَّهْمُومُ فِي طَلَبِ المَعِيشَةِ	التَّذْبِيرِ فِي المعيشة	الاقتصاد في المعيشة	
النَّفَقَةُ	لُبْسُ الخشن	الوسواس	القصد	
القوت	المؤونة	الكفاف	اكلُ الجشيب	
اعطاء المال	التَّجَمُّل	إصلاحُ المال	القناعة	
المحاسن: بَابُ الإِقْتِصَادِ فِي الأَكْلِ وَ مِقْدَارِهِ ^{١٦٥}				
الكافی: وَ بَابُ إِحْرَازِ القوتِ ^{١٦٦} وَ بَابُ القناعةِ ^{١٦٧}				
علل الشرائع: بَابُ العِلَّةِ الَّتِي مِنْ أَجْلِهَا يَجِبُ عَلَى 'مَنْ لَا يَجِدُ ثَمَنَ الأَصْحِيَّةِ أَنْ يَسْتَقْرِضَ ^{١٦٨}				
ثواب الاعمال و عقاب الاعمال: ثوابُ القصدِ فِي النَّفَقَةِ ^{١٦٩}				
معانى الاخبار: بَابُ مَعْنَى 'مَا رُؤِيَ أَنْ مَنْ رَضِيَ مِنْ اللهِ عَزَّوَجَلَّ بِالْيَسِيرِ مِنَ الرِّزْقِ رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهُ بِالْيَسِيرِ مِنْ العَمَلِ ^{١٧٠}				
تحف العقول: وَجْهٌ إِخْرَاجِ الأموالِ وَ إنْفَاقِهَا ^{١٧١}				
الجعفریات: كِتَابُ النِّفَقَاتِ ^{١٧٢}				
وسائل الشیعة: بَابُ أَنَّهُ لَيْسَ فِي مَا أَصْلَحَ البَدَنَ إِسْرَافٌ ^{١٧٣}				

١٦٥. ج ٢، ص ٤٣٩.

١٦٦. ج ٥، ص ٨٩.

١٦٧. ج ٢، ص ١٣٧.

نتیجه

بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی یکی از اسناد بنیادین کشور است که افزون بر یادآوری تاریخ گذشته نظام اسلامی و تحلیل وضعیت کنونی کشور، چشم‌انداز و راه آینده انقلاب اسلامی را تبیین کرده است. این بیانیه تلاش کرده تا به همه موضوعات اساسی پیش روی نظام اسلامی بپردازد. بررسی تطبیقی این متن با آموزه‌های دینی، نشان می‌دهد که موضوعات و گزاره‌های این دو دارای تناسب با یکدیگر بوده و بیانیه در مسیر آموزه‌های دینی است. یکی از محورهای این متن، اقتصاد است. برای این محور می‌توان ۱۴ موضوع اساسی یافت و آن را با کلیدواژه‌ها و ابواب حدیثی تطبیق نمود. با این روش، راه‌کارهای دینی رسیدن به اهداف مطرح‌شده در بیانیه، به دست می‌آید.

کتاب‌نامه

۱. قرآن کریم، ترجمه آیت الله مکارم شیرازی، دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی.
۲. احیاء علوم الدین، محمد بن محمد غزالی، بیروت، دارالکتب العربی.
۳. بحار الانوار، محمد باقر بن محمد تقی مجلسی، بیروت، دارالاحیاء التراث العربی، دوم، ۱۴۰۳ق.
۴. البیان و التّبیین، عمرو بن بحر جاحظ، بیروت، مکتبه الهلال.
۵. تحف العقول، ابن شعبه حرّانی، تحقیق علی اکبر غفاری، قم، جامعه مدرّسین، ۱۳۶۳ش.
۶. تصنیف غرر الحکم و درر الکلم، عبدالواحد بن محمد تمیمی آمدی، قم، بوستان کتاب، اول، ۱۳۶۶ش.
۷. توسعه اقتصادی بر پایه قرآن و حدیث، محمد محمدی ری‌شهری، قم، دارالحدیث، اول، ۱۳۸۲ش.
۸. تهذیب الاحکام، محمد بن حسن طوسی، تهران، دارالکتب الاسلامیه، چهارم، ۱۴۰۷ق.
۹. ثواب الاعمال و عقاب الاعمال، محمد بن علی ابن بابویه (شیخ صدوق)، قم، دارالشّریف الرّضی، دوم، ۱۴۰۶ق.
۱۰. جامع احادیث الشّیعه، سید حسین بروجردی، تحقیق اسماعیل معزی ملایری، تهران، فرهنگ سبز، اول، ۱۳۸۶ش.
۱۱. الجعفریات (الاشعثیات)، محمد بن محمد بن اشعث، تهران، مکتبه النّبوی الحدیثه، اول.
۱۲. الجمل و النّصره لسید العتره فی حرب البصره، محمد بن محمد بن نعمان (شیخ مفید)، تحقیق سید علی میرشریفی، قم، کنگره شیخ مفید، اول، ۱۴۱۳ق.

۱۶۸. ج ۲، ص ۴۴۰.

۱۶۹. ص ۱۸۶.

۱۷۰. ص ۳۶۰.

۱۷۱. ص ۳۳۶.

۱۷۲. ص ۱۰۸.

۱۷۳. ج ۲۱، ص ۵۵۵.

۱۳. حکمت‌نامه پیامبر اعظم صلی الله علیه و آله، محمد محمدی ری‌شهری، قم، دارالحدیث، سوم، ۱۳۹۳ش.
۱۴. الخصال، محمد بن علی ابن بابویه (شیخ صدوق)، تحقیق علی اکبر غفاری، قم، جامعه مدرسین، اول، ۱۳۶۲ش.
۱۵. دعائم الاسلام، قاضی نعمان بن محمد مغربی، تحقیق آصف فیضی، قم، مؤسسه آل‌البتیت علیه السلام، دوم، ۱۳۸۵ق.
۱۶. سفینة البحار، حاج شیخ عباس قمی، قم، اسوه، اول، ۱۴۱۴ق.
۱۷. شرح نهج البلاغة، عبدالحمید بن هبة الله ابن ابی‌الحدید، تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم، قم، کتابخانه آیت الله مرعشی، اول، ۱۴۰۴ق.
۱۸. علل الشرائع، محمد بن علی ابن بابویه (شیخ صدوق)، قم، اندیشه هادی، اول، ۱۳۹۱ش.
۱۹. عیون الحکم و المواعظ، علی بن محمد لیثی واسطی، قم، دارالحدیث، اول، ۱۳۷۶ش.
۲۰. الغارات، ابراهیم بن محمد ثقفی، قم، دارالکتاب الاسلامی، اول، ۱۴۱۰ق.
۲۱. غرر الحکم و درر الکلم، عبدالواحد بن محمد تمیمی آمدی، تحقیق آقا جمال خوانساری و جلال الدین محدث ارموی، دانشگاه تهران، ۱۳۶۶ش.
۲۲. فردوس الاخبار بمأثور الخطاب، شیرویه بن شهردار دیلمی، بیروت، دارالکتاب العربی، ۱۴۰۷ق.
۲۳. فرهنگ معین، محمد معین، تهران، نشر نامن، ۱۳۸۴ش.
۲۴. قصص الانبیاء علیهم السلام، قطب الدین راوندی، تحقیق غلامرضا عرفانیان یزدی، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی، اول، ۱۴۰۹ق.
۲۵. کافی، محمد بن یعقوب کلینی، تحقیق علی اکبر غفاری، تهران، دارالکتب الاسلامیه، چهارم، ۱۴۰۷ق.
۲۶. کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال، علی بن حسام الدین متقی هندی، بیروت، دارالکتب العلمیه، اول، ۱۴۱۹ق.
۲۷. المحاسن، احمد بن محمد بن خالد برقی، تحقیق سید جلال الدین حسینی، تهران، دارالکتب الاسلامیه، چهارم، ۱۳۷۰ش.
۲۸. مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، میرزا حسین بن محمد تقی نوری، تحقیق مؤسسه آل‌البتیت علیهم السلام، قم، مؤسسه آل‌البتیت علیهم السلام، اول، ۱۴۰۸ق.
۲۹. معانی الاخبار، محمد بن علی ابن بابویه (شیخ صدوق)، تحقیق علی اکبر غفاری، قم، جامعه مدرسین، اول، ۱۴۰۳ش.
۳۰. مفردات فی غریب القرآن، حسین بن محمد راغب اصفهانی، تحقیق صفوان عدنان داوودی، دارالقلم، بیروت و دمشق، اول، ۱۴۱۲ق.

۳۱. مکارم الاخلاق، حسن بن فضل طبرسی، قم، دارالشریف الرضی، چهارم، ۱۳۷۰ش.
۳۲. من لا يحضره الفقيه، محمد بن علی ابن بابویه (شیخ صدوق)، تحقیق علی اکبر غفاری، قم، جامعه مدرسین، دوم، ۱۴۱۳ق.
۳۳. مناقب آل ابی طالب علیهم السلام، محمد بن علی ابن شهر آشوب مازندرانی، قم، نشر علامه، اول، ۱۳۷۹ش.
۳۴. منهاج البراعة فی شرح نهج البلاغة، میرزا حبیب الله هاشمی خویی، تحقیق ابراهیم میانجی، تهران، مکتبه الاسلامیه، چهارم، ۱۴۰۰ق.
۳۵. المیزان فی تفسیر القرآن، سید محمد حسین طباطبایی، قم، جامعه مدرسین، پنجم، ۱۴۱۷ق.
۳۶. نثر الدر فی المحاضرات، ابوسعید منصور بن حسین آبی، بیروت، دارالکتب العلمیه، اول، ۱۴۲۴ق.
۳۷. زهة الناظر و تنبیه الخاطر، حسین بن محمد حلوانی، قم، مدرسه الامام المهدي علیه السلام، اول، ۱۴۰۸ق.
۳۸. النوادر، احمد بن محمد بن عیسی الاشعری القمی، تحقیق مدرسه امام مهدي علیه السلام، قم، مدرسه الامام المهدي علیه السلام، اول، ۱۴۰۸ق.
۳۹. نهج البلاغه، محمد بن حسین (سید رضی)، تحقیق فیض الاسلام، قم، نشر هجرت، اول، ۱۴۱۴ق.
۴۰. الوافی، محمد محسن بن مرتضی فیض کاشانی، اصفهان، کتابخانه امام امیر المؤمنین علی علیه السلام، اول، ۱۴۰۶ق.
۴۱. وسائل الشیعة، محمد بن حسن عاملی (شیخ حر)، قم، مؤسسه آل البيت علیهم السلام، اول، ۱۴۰۹ق.